

Investigation of Latvian Rivers in Lowland and Hilly Areas by Using the Hydrogeological Model of Latvia

Latvijas zemieņu un augstieņu upju īpašību pētīšana ar Latvijas hidroģeoloģiskā modeļa palīdzību

Kaspars Krauklis¹, Aivars Spalviņš¹, Irīna Eglīte¹

¹ Rīgas Tehniskā universitāte

Kopsavilkums. Upju sateces baseinu (SB) principu pazemes ūdensobjektu noteikšanai rekomendē Eiropas Savienības galvenā ūdens direktīva. Šis princips tiek lietots arī Latvijā. Izmantojot Latvijas hidroģeoloģisko modeli, RTU zinātnieki 2015. gadā konstatējuši, ka SB princips Iecavas upei nav pielietojams, jo upe saņem pazemes ūdeni no apgabalim, kuri atrodas tālu no tās SB areāla. Šis raksts informē par skaitlisko eksperimentu rezultātu zemieņu un augstieņu upju (Iecava un Malta) SB areāliem. Konstatēts, ka SB principu var izmantot tikai šo upju kvartāra slānī. Jo dziļāk atrodas ūdeni saturošais slānis, jo mazākā mērā tam var izmantot SB principu. Zemieņu un augstieņu upēm būtiski atšķirās pazemes ūdens plūsmu sadalījums pamatiežos, kuros Iecavas un Malta upēm vertikālās plūsmas vērstas augšup un lejup, bet horizontālās plūsmas ieplūst un izplūst no SB areāla. Latvijā dzeramo ūdeni iegūst galvenokārt no pamatiežu ūdensgūtvēm, tāpēc pazemes ūdensobjektu robežas būs jākorrigē, jo SB kritērijs pamatiežiem nav izmantojams.

Atslēgas vārdi: Hidroģeoloģiskais modelis, upes sateces baseins, pazemes ūdens plūsmu bilance, MODPATH

I. IEVADS

Pazemes ūdens resursu pārvaldībā pazemes ūdensobjektu robežu noteikšanai izmanto upju sateces baseinu principu (SB), t.i., uzskata, ka atmosfēras nokrišņi SB areālā ir vienīgais pazemes ūdens plūsmu avots visā SB tilpumā, kurā ietilpst arī dziļākie ūdens horizonti. Eiropas Savienības galvenā ūdens Direktīva [1] iesaka upes SB izmantot kā kritēriju pazemes ūdensobjektu robežu noteikšanai. Rīgas Tehniskās Universitātes (RTU) Vides modelēšanas centra (VMC) speciālisti pārbaudīja, vai Iecavas upi baro nokrišņi tās SB areālā. Rezultāts bija negaidīts. Izrādījās, ka ievērojama daļa pazemes ūdens ceļo uz upi no augstienēm, kuras atrodas ļoti tālu no SB. Arī SB areālā pazemes ūdens daļiņu trajektorijas ir ļoti komplicētas. Tika konstatēts, ka ar SB areālu var noteikt ūdensobjekta robežas tikai kvartāra pazemes ūdens horizontā. Jāatzīmē, ka šo rezultātu varēja iegūt tikai Latvijas hidroģeoloģiskā modeļa (LAMO) vidē. LAMO aptver valsts teritorijas pazemes ūdens aktīvo zonu, kura ir aptuveni 27 ģeoloģiskajiem slāņiem (skat. LAMO aprakstu pārskatā [4]). Lokālos modeļos pētījumā [2] iegūtos rezultātus iegūt nav iespējams.

Šajā rakstā ziņots par sarežģītākiem pētījumiem, kuru nolūks bija noskaidrot, vai SB princips ir spēkā zemieņu un augstieņu upju (Iecava un Malta) SB areālos.

Upju SB kritērija derīguma pārbaudi veicām ar divām metodēm: pazemes plūsmu bilances analīze un ar MODPATH eksperimentu [5].

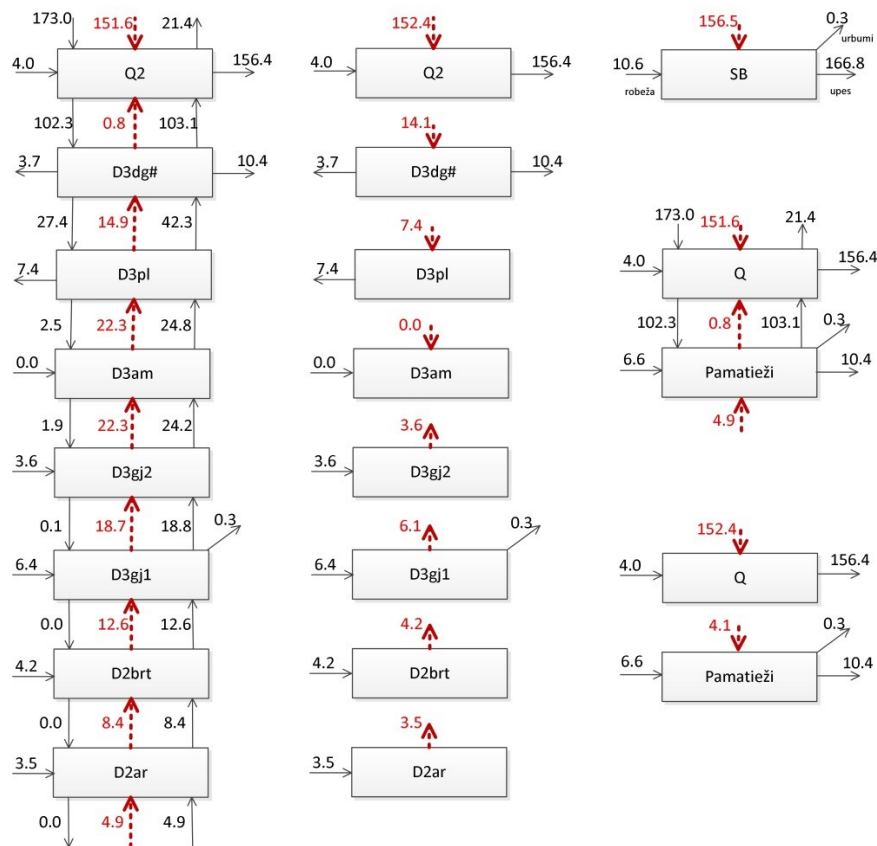
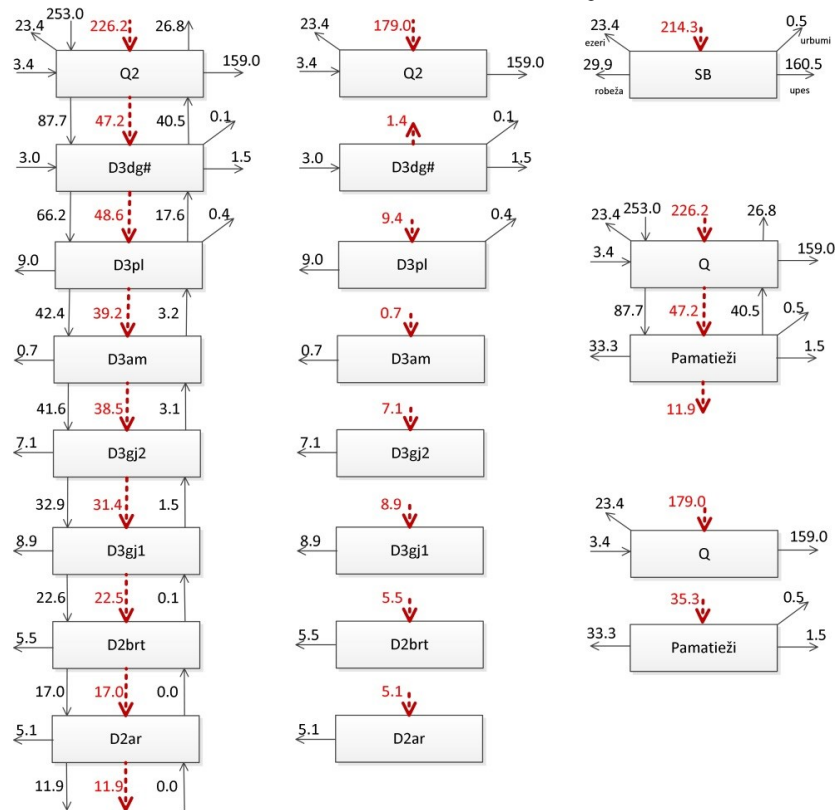
Eksperimenti tika īstenoti divos MODPATH darbības režīmos: pazemes ūdens daļiņa kustās straumes virzienā (Forward) un pret straumi (Reverse). Forward režīms parāda, uz kuriem aizplūst ūdens no SB areāla, Reverse režīmā var atrast avotus, kuru ūdens nonāk SB areālā. Ūdens daļiņas tika ievietotas to modeļa šūnu centros, kuras atrodas SB areālā. Kā SB areāla robeža visos slāņos tika izmantota robeža Q2 horizontā. Robežas novietojumu noteica LAMO vidē ar Surfer [6] rīku "Watershead".

II. PAZEMES ŪDENS PLŪSMU BILANCE

Pazemes ūdens plūsmu bilance iegūstama ar sistēmas "Groundwater Vistas" (GV) [7] rīku "Mass balance". Bilance parāda, kā atmosfēras nokrišņi baro upes ezerus, ekspluatācijas urbumus, kāds pazemes ūdens daudzums šķērso SB areāla robežu.

Iecavas upes pazemes ūdens plūsmu bilance grafiskā formā skatāma 1. att. Šeit attēloti trīs bilances detalizācijas pakāpes: pilnā bilance, kurā dotas visas ar GV aprēķinātās plūsmas: vertikālā plūsma starp ūdens horizontiem, plūsma caur SB areāla robežu, upju un ezeru ūdens plūsmas; lokālās bilances ūdens horizontiem; lokālās bilances SB kopumā un tā Kvartāra un Pamatiežiem.

Ja plūsma caur horizonta robežu nav nulle, tad SB kritērijs nav izpildīts [8]. No 1. att. var secināt, ka Q2 horizonta plūsma caur SB robežu 4.0 tūkst. m³/dienn ir 2.6 % no infiltrācijas plūsmas (152.4 tūkst. m³/dienn), t.i., ka Q slānī SB areāla robeža apmierinoši atbilst SB kritērijam. Nevienam no citiem pazemes ūdens horizontiem SB kritērijs nepiepildās. Slāņos D3dg# un D3pl ūdens izplūst no SB areāla galvenokārt Daugavas upes ietekmes dēļ. Pārējos Iecavas upes pamatiežu slāņos D3gj2, D3gj1, D2brt, D2ar ūdens SB areālā ieplūst.

1. att. Ūdens balance tūkst. m³/dienn Iecavas upes SB.2. att. Ūdens plūsmu balance tūkst. m³/dienn Maltas upes SB.

Visā SB areālā ir uz zemes virspusi vērsta rezultējošās vertikālas plūsmas starp ūdens slāņiem.

Maltas upes pazemes ūdens plūsmu balance ir skatāma 2. att. Maltas upes Q slānī plūsma caur SB robežu 3.4 tūkst. m³/dienn ir 1.9 % no infiltrācijas plūsmas 179.0 tūkst. m³/dienn, t.i., SB kritērijs šim slānim izpildās apmierinoši. Atšķirībā no Iecavas upes, Maltas upei ūdens izplūst no pamatiežu slāņa, visur ir uz leju vērsta starpslāņu plūsma. Nevienam Maltas SB pamatiežu horizontam SB kritērijs nav spēkā.

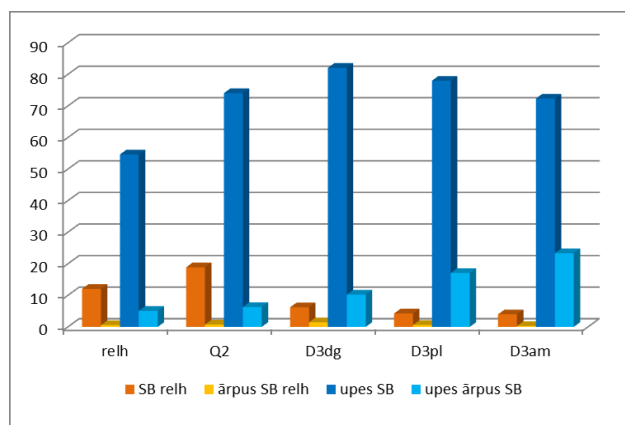
III. AR MODPATH IEGŪTO REZULTĀTU STATISTIKA

Abu pētāmo upju SB areālu šūnu centros ievieto pa vienai daļiņai: Iecavas un Maltas SB, attiecīgi 17934 un 12556 daļiņas. Eksperimentu veic Forward un Reverse režīmos slāņiem relh, Q2, D3dg#, D3pl, D3am.

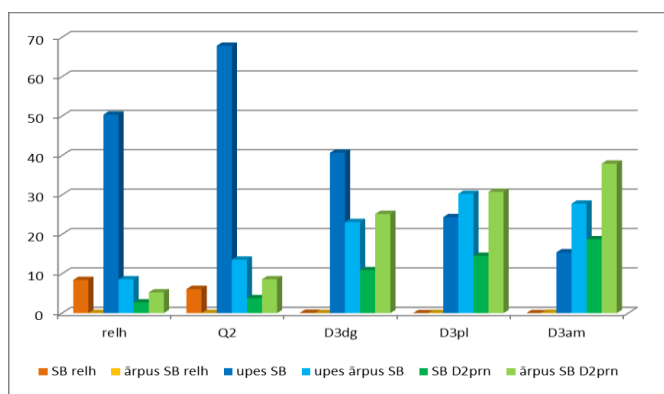
Forward režīmā noskaidro, cik daļiņu sasniedz relh slāni (nokrišņu avotu) ārpus SB un cik paliek SB; cik daļiņu nonāk upēs ārpus SB un cik paliek SB; cik daļiņu sasniedz D2prn slāni ārpus SB un cik paliek SB.

Iecavas upei Forward režīmā (3. att.) neviena daļiņa nenonāk D2prn slānī, galvenokārt daļiņas nonāk upēs.

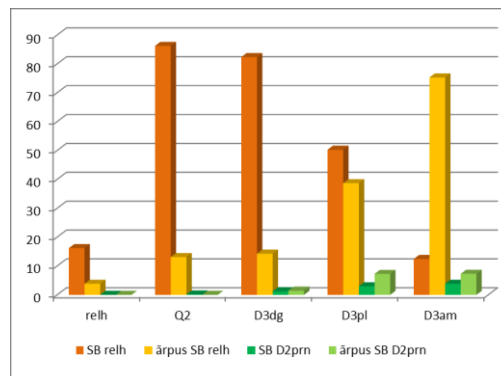
Maltas upei (4. att.) ļoti daudzas daļiņas no dziļākajiem slāņiem sasniedz D2prn slāni; gandrīz visas daļiņas no relh, Q2 un D3dg# nonāk upēs.

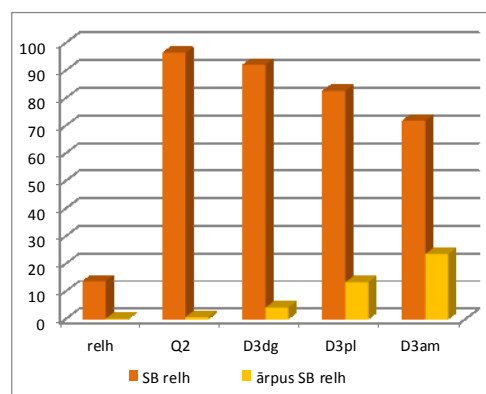
3. att. Iecavas upes SB daļiņu kustības galapunktu sadalījums procentos, Forward režīms.

4. att. Maltas upes SB daļiņu kustības galapunktu sadalījums procentos, Forward režīms.

5. att. Iecavas upes SB daļiņu kustības galapunktu sadalījums procentos, Reverse režīms.

6. att. Maltas upes SB daļiņu kustības galapunktu sadalījums procentos, Reverse režīms.

Reverse režīmā tiek aprēķināts, no kurienes SB areālā nonāk pazemes ūdens. Iecavas upei (5. att.) daļiņas nāk no relh (atmosfēras nokrišņi) un no D2prn slāņa.

Maltas upes (6. att.) daļiņas nāk tikai no relh slāņa. Reversā režīmā (īpaši relh slānī) daudzas daļiņas nekustas, t.i., pārstāv to daļiņu kopu kura darbojas Forward režīmā.

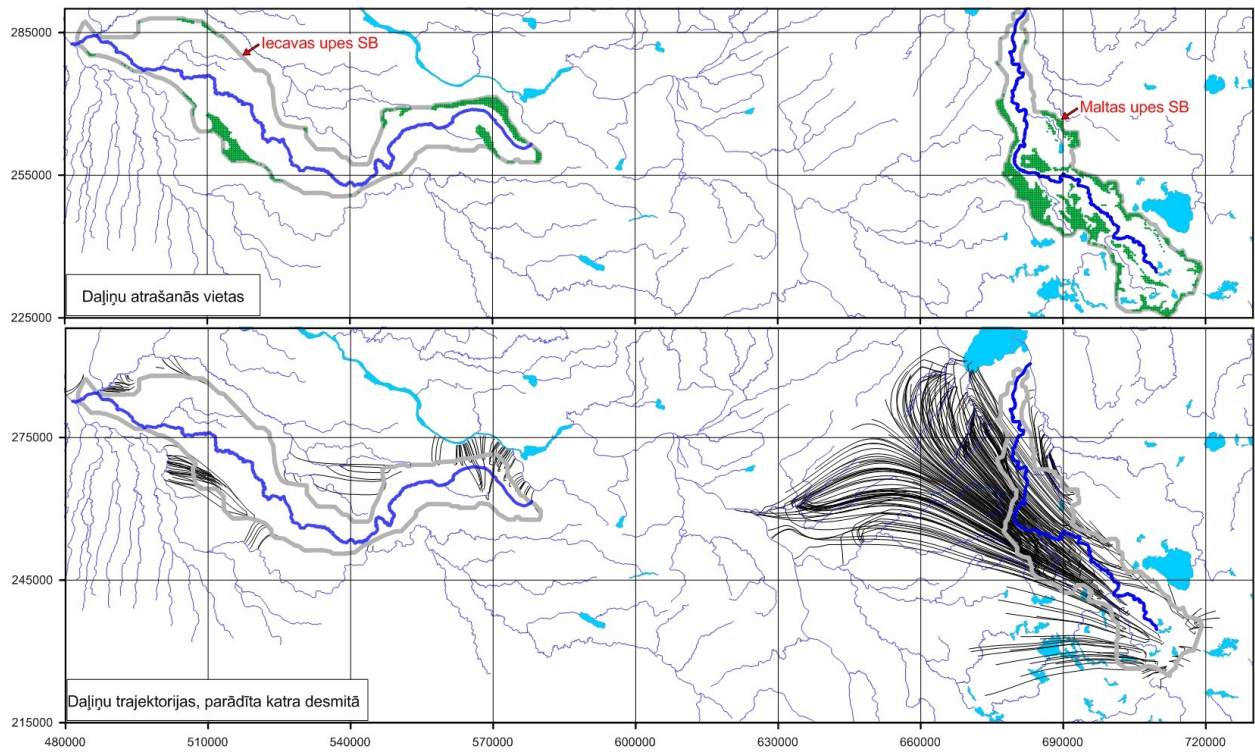
Atšķirības abu upju statistikas raksturā galvenokārt izsauc tas apstākļi, ka Iecavas un Maltas upēm ir pretēji vertikālo ūdens plūsmu virzieni, attiecīgi, augšup un lejup.

IV. DAĻIŅU KUSTĪBAS TRAJEKTORIJAS

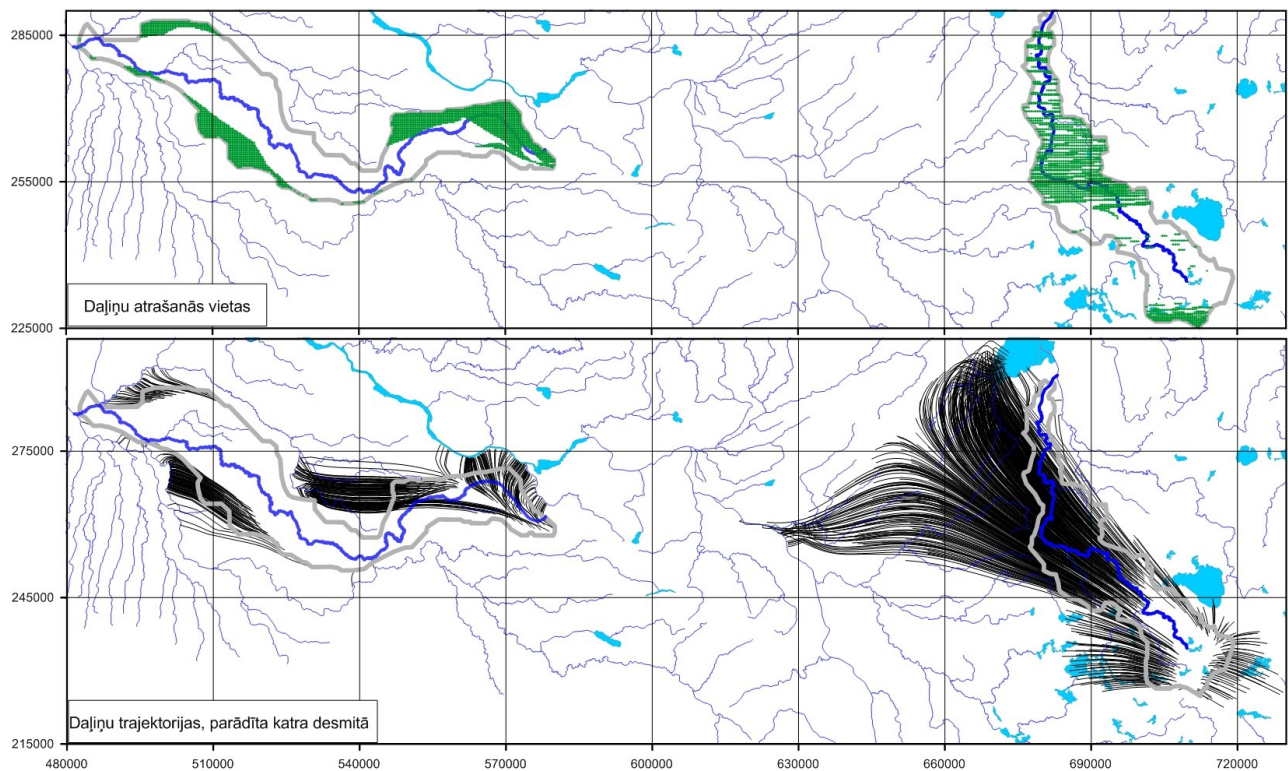
To ūdens daļiņu kustības trajektoriju kopaina, kuras pamet SB areālu, režīmā Forward, ja ūdens daļiņas startē no Q2 un D3am slāņa, skatāma 7. att. un 8. att.

Maltas upes gadījumam īpaši garas daļiņu trajektorijas ir Q2 un D3am slāņiem, t.i., no SB areāla izplūstošais ūdens sasniedz rajonus, kuri atrodas tālu no Maltas upes SB areāla.

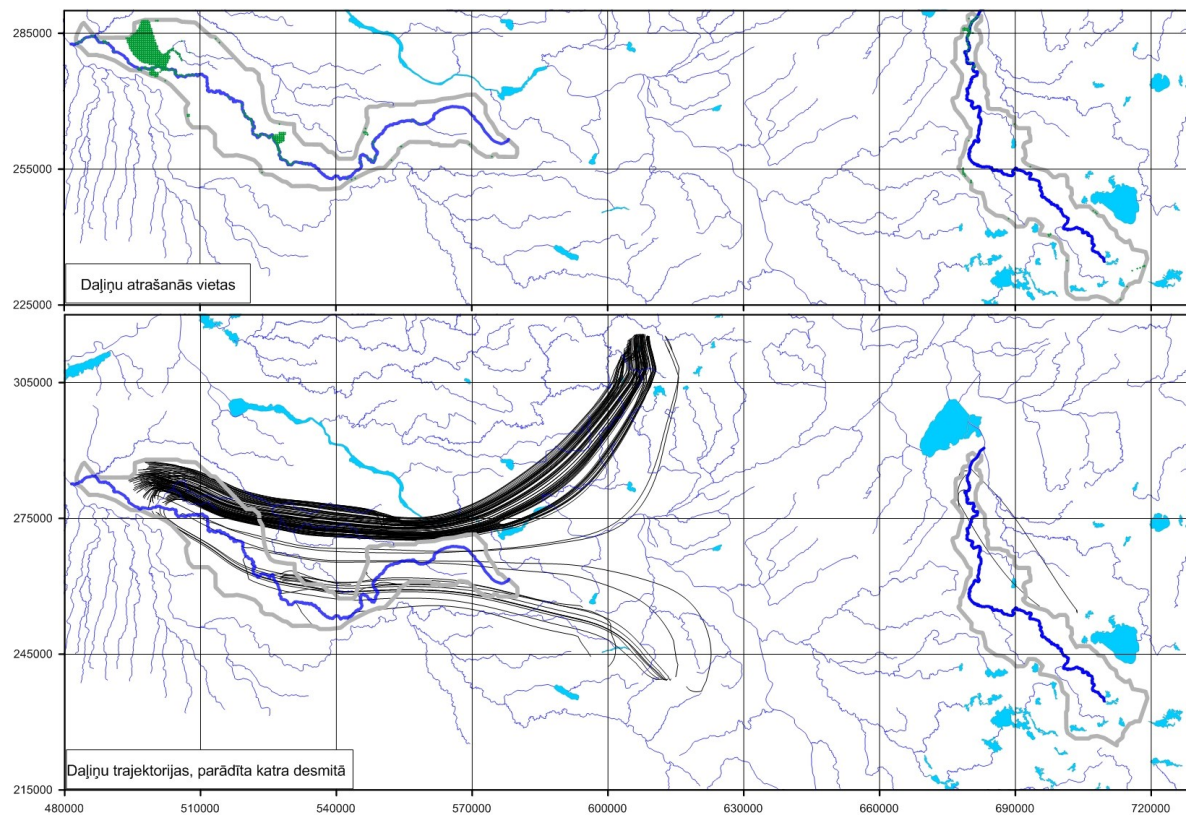
Daļiņu kustības trajektorijas, kuras ieplūst SB areālā, režīmā Reverse, no SB ārpusē, ir skatāmas 9. att. un 10. att. Iecavas upe saņem ūdeni arī no Vidzemes un Latgales augstienēm (apstiprina pētījumu [2]), bet Maltas SB pazemes ūdens plūst no lokālas augstienes, kuras atrodas tuvu Maltas SB. Abām upēm to daļiņu skaits, kuri pamet (7. att.) vai ienāk (9. att.) Q2 slānī, ir neliels (salīdzinot ar kopējo daļiņu skaitu) un tāpēc šajā slānī praktiski ir spēkā SB kritērijs, t.i., apstiprinās novērtējums, kuru dod pazemes plūsmu bilances analīze Q slānim.

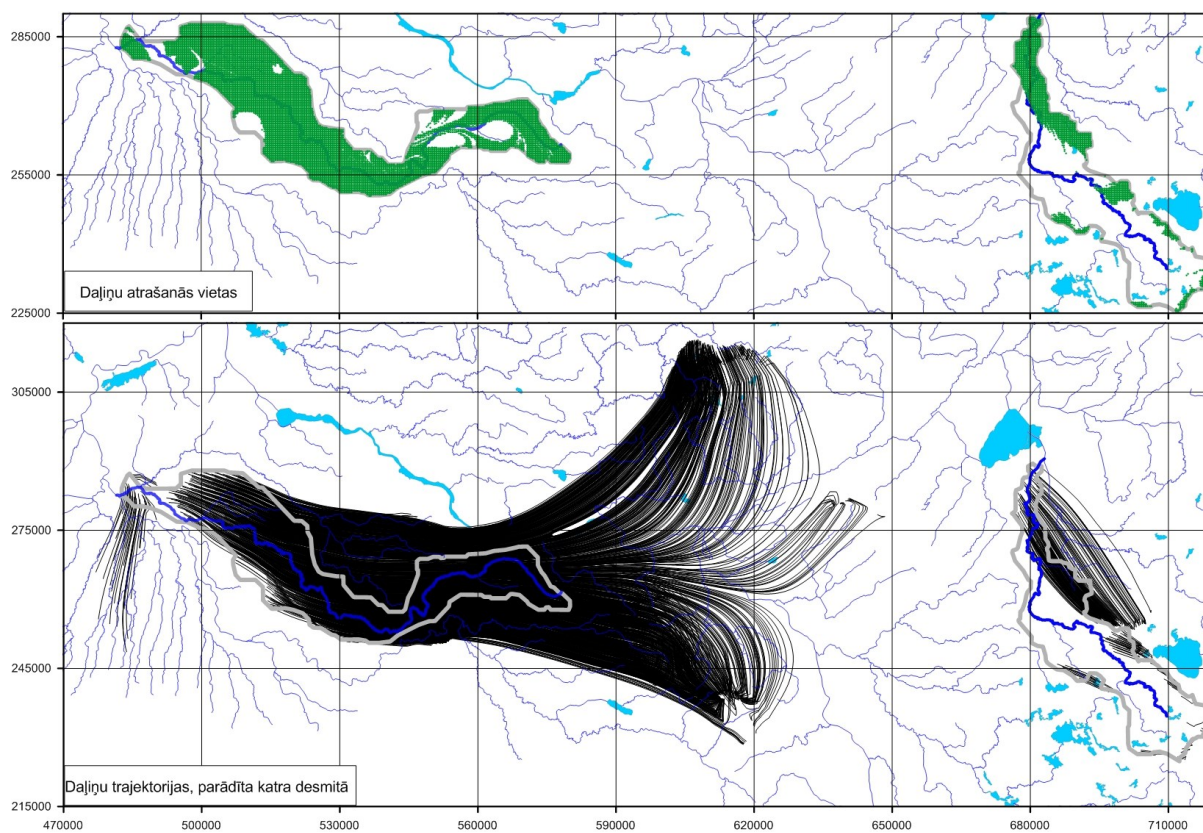
7. att. Daļiņu novietojums un trajektorijas, kas iziet ārpus SB startējot Q2 slānī, Forward režīms.

8. att. Daļiņu novietojums un trajektorijas, kas iziet ārpus SB startējot D3am slānī, Forward režīms.

9. att. Daliņu novietojums un trajektorijas, kas nāk no ārpuses SB startējot Q2 slānī, Reverse režīms.

10. att. Daliņu novietojums un trajektorijas, kas nāk no ārpuses SB startējot D3am slānī, Reverse režīms.

V.SECINĀJUMI

Latvijas hidroģeoloģiskā modeļa LAMO vidē ir veikts skaitlisks eksperiments tipiskām zemienes (Iecava) un augstienes (Malta) upēm. Eksperimentu mērķis bija pārbaudīt, vai šīm upēm piemērojams sateces apgabala kritērijs, t.i., vai visu pazemes ūdens plūsmu SB areāla tilpumā nodrošina atmosfēras nokrišņi. Konstatēts, ka šo principu nosacīti var lietot tikai kvartāra Q2 slānim, bet nevienam pamatiežu slānim šo kritēriju pielietot nevar. Šī iemesla dēļ būs jākorrigē pazemes ūdensobjektu robežas Latvijas ūdens resursu izmantošanas plānos. Pētījumu finansēja Valsts Pētījumu programma EVIDEnT.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- [1] Eiropas Padomes direktīva 98/83EK (1998. gada 3. novembris) par dzeramā ūdens kvalitāti.
- [2] Krauklis K., Spalvins A., Slangens J. The Hydrogeological Model of Latvia LAMO4 as a Tool for Investigating the Processes of Nature. Sources of Groundwater Inflow for the Iecava River, *Scientific Journal of Riga Technical University, Boundary Field Problems and Computer Simulation*, Riga: RTU Press, 2015, vol. 54, pp. 43-50.
http://www.emc.rtu.lv/issues/2015/06_VMC_DITF_54_2015_Krauklis.pdf
- [3] Spalviņš A., Krauklis K. Latvijas hidroģeoloģiskais modelis LAMO4 kā rīks dabas procesu pētīšanai. Iecavas upes pazemes pietecēs avoti. Latvijas Universitātes 74. zinātniskajā konferencē, Zemes un vides zinātņu nozares sekcija, apakšsekcija „Lietišķā ģeoloģija”, Zinātnisko rakstu krājums. Rīgā, 5. februārī 2016.
- [4] Latvijas hidroģeoloģiskā modeļa LAMO pilnveidošanas starprezultāti, Pārskats līgumam 2014/15 starp LVGMC un RTU, Rīga, 2015. g. novembris, vad. A. Spalviņš, teksts 30 lpp, pielikumi 53 lpp., http://www.emc.rtu.lv/VPP/ATSK_LVGMC_2015_teksts.pdf
http://www.emc.rtu.lv/VPP/ATSK_LVGMC_2015_pielikumi.pdf
- [5] Pollok D. W. User's Guide for MODPATH/MODPATH-Plot, Version3. A particle tracking post-processing package for MODFLOW, the US

Geological Survey finite-difference groundwater flow model, U.S. Geological survey, September 1994.

- [6] Golden Software, Inc., SURFER-13 for Windows, Users manual, Guide to Using, 2015.
- [7] Environmental Simulations, Inc. Groundwater Vistas. Version 6, Guide to using, 2011.
- [8] De Barry, Paul A., Watersheds: processes assessment and management. Wiley and Sons Inc. Hoboken, New Jersey, 2004, 700 p.

Kaspars Krauklis received the Master's Degree in Computer Systems from Riga Technical University in 2007 and the Certificate in Teaching of Engineering Sciences from the Institute of Humanities of RTU in 2005. Presently he is a Researcher with the Environment Modelling Center and a lecturer at the Department of Engineering Mathematics, RTU.

E-mail: Kaspars.Krauklis@gmail.com

Aivars Spalvins was born in Latvia. In 1963 he graduated from Riga Polytechnical Institute (Riga Technical University since 1990) as a Computer Engineer. He is Head of the Environment Modelling Centre of RTU. His research interests include computer modelling of groundwater flows and migration of contaminants.

E-mail: Aivars.Spalvins@rtu.lv

Irina Eglite received the Master's degree in Mathematics from the University of Latvia and the Master's degree in Applied Computer Science from the Riga Technical University. She is a PhD student at RTU, a researcher at the Environment Modelling Centre and a lecturer at the Department of Engineering Mathematics, RTU.

E-mail: Irina.Eglite@rtu.lv

Kaspars Krauklis¹, Aivars Spalvins¹, Irina Eglite¹

¹Riga Technical University

Investigation of Latvian Rivers in Lowland and Hilly Areas by Using the Hydrogeological Model of Latvia

The Water Framework Directive of European Union recommends applying the river drainage basin principle for defining boundaries of groundwater bodies. This principle has been used in Latvia for establishing boundaries for the main water bodies of the country. By using the hydrogeological model of Latvia (LAMO), scientists of Riga Technical University have tested applicability of the principle for lowland (Iecava) and hilly (Malta) river drainage basins. The groundwater mass balances of the basins were examined and the MODPATH particle tracking was applied. It was discovered that only for the Quaternary system, the principle can be used, because there the groundwater flow through the basin border was relatively small. The principle does not hold for the primary strata. In Latvia, drinking water is mostly provided by the primary strata. For this reason, the boundaries of the main groundwater bodies should be revised.

The investigation was supported by the Latvian State research program EVIDEnT

Keywords: hydrogeological model, river drainage basin, balance of groundwater flows, MODPATH